

В А Л Е Н Т И Н

ЧЕМЕРИС

АМАЗОНКА
КИЇВ—СОЛОВКИ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

Амазонки...

Так, так, вони, незбагненні ось уже чи не тисячу літ. У грецькій міфології — жінки-войовниці, жінки-вершниці. (На всяк випадок: озброєні!)

Або ще амазонки — войовничий народ, що складався лише з... жінок. Із самих лише жінок. Ну й греки! Такому «народові» можна лише поспівчувати — що без чоловіків. (Як, між іншим, і чоловікам, якщо такі — не доведи Господи, — чомусь опиняться без жінок!)

В Україні — це чарівна жінка, яка присвятила чоловікам найпоетичніші рядки, поетеса і...

І — войовниця. Як і годиться бути амазонці.

Все своє коротке — амазонки рано гинуть, бо — жертовні — наша українська Амазонка, про яку далі піде мова, провела на невидимому бойовому коні — боронила рідну Україну. І загинула, як і належить гинути амазонці — на передній лінії боротьби.

Хотіла йти «крізь січні в теплі квітні», «крізь біль розлук у радість стріч...»

А довелося йти крізь лютий Лютий. «Вітри віють безперестанку. — Пише з Києва в останньому листі. — Мороз такий, що всі ми ходимо, як святі Миколи або снігові баби... Замерзає вода у водопроводі, зі світлом все роблять різні експерименти... Пальта в нас всіх неймовірно легкі... Одним словом: «сніг і вітри над моєю вітчизною». Але за цим снігом і вітрами відчувається вже і яскраве сонце і зелена весна... Дожити б...»

Саме цієї Весни і цього Сонця вже не побачила. Бо сама собі вибрала — і напороочила — таку смерть.

І в павутинні перехресних барв
Я палко мрію до самого рання,
Щоб Бог зіслав мені найбільший дар:
Гарячу смерть, не зимне умирання...

ПРОЛОГ

ВОНА БУЛА ТАКА ВЕСНЯНА...

Розцвітають кущі ямину,
Грає сонце в височині:
Чи зустріню, чи не зустріню?
Чи побачу тебе, чи ні?
І куди б скерувати кроки,
Щоб тебе я могла знайти?
Тільки бачу — іде високий,
Приглядаюсь, чи то ж не ти...
І не вітряно, і не хмарно, —
Все заповнить весняний сміх!
Цілий день я проброджу марно,
Не зустрівши очей твоїх.
Та зате серед ночі, любий,
В весняному мойому сні, —
Поцілуєш мої ти губи
І щось ніжне шепнеш мені...

Першою з її опублікованих поезій і стала поезія «Розцвітають кущі ямину...». Вона з'явилася в «Літературно-науковому віснику» Дмитра Донцова у 1928 році, коли авторці вже виповнилось двадцять два роки — юна поетеса довго не давала до друку свої творіння, аж доки друзі без її згоди не відіслали потай поезії до редакції журналу, де вони відразу ж — на превеликий подив авторки — й з'явилися.

Ім'я їй було дане Олена.

Вважається, що це ім'я — Олена — від грецького імені Helena. А Helena від hele — сонячне світло.

Або від helene — смолоскип.

А в цих двох словах — сонячне світло, смолоскип — вся вона.

Бо й була такою для світу, для людства — сонячним світлом (від того, що вона прийшла до роду людського, на планеті Земля стало більше сонячного світла). І смолоскипом вела рід людський крізь темряву ночі до світла. І згоріла, як згорає смолоскип, повністю віддавши світу своє світло.

Ті, хто знав Олену Телігу, згадуватимуть потім: була це жінка чарівна, повна індивідуальної жіночої принади. Говорила глибоким альтовим голосом і сміялась часто закотисто. Мала приємні риси обличчя, рівний ніс, виразні уста й живі очі, що вміли кидати блискавиці. Була вище середнього зросту, шатенка, рівномірної будови і пристрасно любила танці. «Сьогодні кожний крок — хотів би бути вальсом...» А в життя вона входила, «як в безжурний танок...»

Була відважна й одверто висловлювала думки. Любила жартувати і вміла яскраво передавати свої погляди на людей... Розсипала свою «зайвину перлисто», «комусь там дотик рук, комусь гарячий сміх...»

Ще авторка спогадів додає:

«Вміла вдягатися з вишуканим смаком і любила бути добре вдягнуеною».

До речі... Якось одне видання («Ілюстровані вісті») вмістило карикатури на відомих людей — як весела ілюстрація до українських пісень. Так ось, до слів «А за мною, молоді, ходять хлопці череді», була карикатура на Олену Телігу, що вона, мовляв, водить за собою хлопців череді...

Олена страшенно образилась на художника. Образилась як жінка. І образилась не на дружній той шарж, а на капелюшок, що був на ній зображений. Геть не модний, якийсь... м-м... некрасивий. Принаймні таких вона ніколи не носила і ніколи б у житті й на п'ять хвилин не вдягла. Бо знала смак

як у доброму вбранні взагалі, так і в капелюшках зокрема. Та й «сидів» на ній у тій карикатурі капелюшок геть не елєгантно. Такою вона була жінкою.

Ще із спогадів про О. Телігу:

«Була дуже чутлива, була горда і нізачо не призналася б, що в її житті щось складається не так, як вона хоче. — «Я дуже щаслива», — говорила».

Ще згадують (таких спогадів про неї можна віднайти багато): Олена всіх «полонила своїм щирим сміхом», «влучним дотепом, блискавичними думками і ще чимось, чому тяжко було знайти окреслення...»

Зрештою, знайшли: «Ніжність у силі...»

У житті, в повсякденному побуті і в творчості, і навіть у листах була напрочуд дотепною. Про таких говорять: із словом дружить, за словом до кишені не лазить, скаже — як зав'яже. Що не слово — то зброя, влучна, своєрідна, дотепно-насмішкувата і гостра. Могла б бути — коли б її не полонила лірика — незрівнянною сміхотворкою, автором веселих творів і особливо дотепних афоризмів, що часом з неї так і сипались... Ось лише одна історія про одне з її крилатих висловлювань.

Колєктивних збірок гумору в українській літературі було чимало (тільки автор цих рядків упорядкував шість чи сім), але все то, так би мовити, чоловічі... Себто авторами їх виступає переважно сильна стать. Ну, може, потрапляють туди одна-дві представниці прекрасної половини роду людського, які «гуморять». От автор якось і вирішив укласти веселу збірку, у якій би виступали самі лише жінки.

Так з'явилася книга сатири та гумору «Витівниці українського сміху».

Є в українській мові симпатичне слівце ВИТІВКА. Словники його тлумачать як вчинок, вигадка, те, що виходить за межі звичайних норм; що-небудь сказане, написане, зроблене для розваги, сміху; жарт, вигадка.

А витівниці, як самі розумієте, жінки, схильні до веселих вигадок, вигадниці. Або ще — жартівниці, гумористки, авторки смішних творів. До всього ж наші жінки завжди славились витівками — тому й витівниці.

Або ще — штукарки. У доброму значенні цього слова, адже штука — це витівка, каверза, а загалом — мистецтво. Уміння, майстерність.

Згадаймо М. Кропивницького: «Я штуками людей звеселяю і тим собі на хліб заробляю». (Правда, нині штуками — мистецтвом — на хліб щось не дуже заробиш, але це вже інша тема.)

Збірка «Витівниці українського сміху» відкривається веселою творчістю матері Лесі Українки Ольги Косач, яка писала під псевдонімом Олена Пчілка, та й творами самої Лесі, вона складала віршовані фейлетони для журналу «Шершень».

Отож, від Олени Пчілки та доньки її Лесі й по наші дні. І все — витівниці нашого сміху, симпатичні наші жінки.

І серед авторок — Олена Теліга. Здається, не гумористка, ніжний лірик, жінка-легенда, національна героїня України, поетеса від Бога, патріотка.

Її поезія (як і життя та боротьба за волю і будучину України) героїчна, ніжно-лірична в своїй основі, національно-патріотична, непримиренно-відважна, полум'яно-героїчна, сповнена крилатих рядків, що й нині гартують наш дух. Зустрічаються в її творчості й сатирично-дотепні афоризми.

Ось хоча б історія про один з них.

Якось — це вже в наші дні — відомий політик і державний діяч порадив, відповідаючи на запитання українців, що нам робити:

— Треба перти плуга!

Сказано навіть влучно — треба працювати, хто ж проти цього заперечуватиме. Трудитися на нашій спільній ниві.

Сказано з народно-селянською прямою (перти), але ж і правильно. Хоч дещо й розраховано на зовнішній ефект, щоб створити імідж «свого хлопця».

— Треба перти плуга!

А мені пригадався афоризм Олени Теліги:

— Хто готує себе лише на те, щоб упрягатися до плуга, завжди матиме погонича!..

Політик, який закликав упрягатися до плуга і перти його, звичайно ж, цього крилатого вислову Олени Теліги не знав. А його — це ж наш, український сміх, — треба було знати. Бо так і сталося, як зауважила з гіркою іронією поетеса, погонич у нього знайшовся. Власне, погоничі, звичайно, олігархічно-фінансові.

Це раніше політиків і передбачила Олена Теліга.

Такі вони, жінки наші.

Та якщо ім'я їй було дане батьками, то поетичний дар — Богом. Вона його довго утаємничувала від сторонніх. (В сім'ї Шовгенових — таке її справжнє прізвище, Телігою вона стала в заміжжі — поетом вважався молодший брат Сергій, але... Написавши неміряно віршів, поетом — мається на увазі справжнім — він так і не став — що ж, буває...)

Всі, хто писатиме про неї, про її життя і творчість, її боріння й незгасне горіння, сходяться в одному: хоч її ім'я в Україні радянській і замовчувалося (навіть на просту згадку його було накладено суворе табу), вона все одно стала однією з найзначніших фігур, що поклали початок новому етапу в житті українського народу. Олена Теліга після Лесі Українки — одна з найяскравіших постатей в українській літературі. Як новий тип жінки-героїні, вона не зачинилася в уявному палаці «чистої поезії», а стала в ряди поборників свободи української нації: «Уста рішучі, як постріл, тверді, як лезо меча» — саме такими словами можна охарактеризувати твердість духу і слова «української Жанни д'Арк».

Мову українську Олена вперше почула у 12 років — тоді ж і почала її вивчати.

За своє коротке життя Олена Теліга встигла — з тих чи тих причин — десь сорок віршів написати.

Ірина Падох згадуватиме («Наше життя». Ч. 3. Філадельфія, березень 1972):

«Олена мала свою особливу техніку творчості. Як кожний профан, що вривається в тайники чужої творчості, я питала її, як творить вона, чи довго «виношує» свої вірші. Не раз доводилося мені бачити надруковані рукописи великих поетів такі покреслені, що з трудом можна було їх відчитати. Тож, коли з поглибленням нашого знайомства й приязні я одержала від неї до прочитання її темний, мабуть у цератовій обгортці, зшиток поезії, я знайшла в ньому струнку колони віршів. Вони були написані її власною рукою, чіткі, рівні, без ніяких скреслень та додатків. Я запитала її — скільки разів переписувала кожний вірш, заки він осягнув свою досконалу форму. Олена з усмішкою, належною наївному питанню, відповіла, що вона не змарнувала ні однієї картки цього зошиту, пишучи ці вірші, бо створила їх у своїй пам'яті, звичайно, серед ночі. Бувало, як не вистачало ночі, її вірш «дозрівав» задня і щойно як він «дозрів», вона клала його на папір у цьому чорному зошиті. Бувало — звірювалася Олена, — вона вставала серед ночі, щоб записати вірша, не ждучи до ранку, хоч — додала — «своїх віршів, після їх створення, я вже ніколи не забуваю. Вони, — продовжувала Олена, — закарбовуються у моїй пам'яті і їх з неї ніяк не викинути, та все ж треба їх утривалити на папері».

«Телігіна поезія наскрізь лірична: вона подає виключно свої власні переживання від першої особи. Глибина задуму, шляхетна жіночність, артистична досконалість оформлення, екстаза кохання і екстаза героїзму на тлі ідеалістичного націоналістичного світогляду — ось характеристичні риси поезії Теліги. Усі вони просякнуті яскравою життєрадісністю, соняшним промінням, пере-

можною бадьорістю. Безнадійний песиміст захоче жити, читаючи її вірші...»

Олена Теліга знає ночі без сну... І «темний розпач — найгірший трунок».

Але... перемагає, як завжди, яскрава вітальність.

Придушу свій невпинний спогад,
Буду радість давати й сміх,
Тільки тим дана перемога,
Хто й у болі сміятися зміг!

Висока ідейність, цілеспрямованість, власний внутрішній світ і віра в перемогу своїх ідеалів робить її сильною в боротьбі з непоборно тяжкими обставинами, дає їй насагу з веселим сміхом на устах нести «тяжких турбот ржавіючий ланцюг»...

«...Теліга є невмирущим зразком того, якою має бути українська жінка, вона — блискучий приклад того, як багато може дати нації жінка...

А в лютому 1942 р. вона дала нам і наступним поколінням неперевершений, невмирущий приклад великої цивільної відваги й безкомпромісності аж до смерти...» — Олена Звичайна.

Повний рукопис її поезій загинув у київському гестапо, збереглися лише 38 поезій, що й друкуються у її посмертних збірках (крім прози).

Життя її урветься рано — в 35 років.

«Смерть свою зустріти в Києві...»

Це в неї, мабуть, так на роду було написано: «Смерть свою зустріти в Києві».

Життя не стоїть, а йде
З гострим сміхом і
гострим плачем...
Так їй судилося.

Така її доля — вмерти у Києві.

І смерть її буде така, яку вона собі бажала і яку напро-
рочила:

І в павутинні перехресних барв,
Я палко мрію до самого рання,
Щоб Бог послав мені найбільший дар:
Гарячу смерть, не зимне умирання.

І все збудеться так, як вона й мріяла.

Життя її ніколи не було спокійне, повільне; вона горіла
змаганням за майбутнє, прикрите туманом невідомого,
свідчитимуть її побратими.

Бо серед співу, неспокійних днів,
Повз таємничі і вабливі двері
Я йду на клич задимлених вогнів —
На наш похмурий і прекрасний берег.
Коли ж зйду на каменистий верх
Крізь темні води й полум'яні межі —
Нехай життя хитнеться й відпливе,
Мов корабель у заграві пожежі...

І побратим її завершує свої спогади словами: «Так
пройшла свій каменистий шлях, крізь сонце, втіхи і темінь
терпіння, Олена Теліга. Як метеор перелетіла крізь життя
і згасла, лишаючи вічну заграву пориву».

В осяйну мить, коли останком сил
День розливає недопите сонце,
Рудим конем летить за небосхил
Моя душа в червоній амазонці...

А коханий, який загинув разом з нею у жахному Баби-
ному Яру, тоді, в 1942 році, коли місяць лютий лютував,
все так само приходиться до неї серед ночі і, як вона писа-
тиме, «в весняному моєму сні» цілуватиме її губи і щось
їй ніжне шепотітиме...

ЗМІСТ

АМАЗОНКА

Повість із життя Оленки Шовженової,
яка стала Оленою Телігою

Пролог.....	7
Частина перша.....	15
Частина друга.....	41
Частина третя.....	87
Частина четверта.....	110
Епілог.....	165

КИЇВ—СОЛОВКИ

Роман-есеї

ПРОЛОГ.....	177
Частина перша.....	246
Частина друга.....	302
Частина третя.....	387
Епілог.....	471